

Stjepan Babić

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

Normativna kolebanja u upotrebi glasova č i ć

Autor raspravlja o dvostrukostima u kojima se iste riječi upotrebljavaju sad sa č, sad sa ć, a bez razlike u značenju. Pokazuje razloge kolebanjima i ističe da je takve pojave lako opisati, ali je unatoč tomu teško donijeti normativnu odluku koja bi bila općenito prihvaćena.

Uvod

1. Tko priređuje bilo kakav jezični priručnik, zna da ni u novim izdanjima ne može sve riješiti jer nova pitanja stalno naviru, tako da neka valja ostaviti za posebne studije, a za određeno izdanje treba ih riješiti najbolje što se u danome trenutku može.

Pišući članak u čast kolegi s kojim sam se našao i u suatorskome radu, uzimam temu koja nam zajednički zadaje probleme jer njezino rješenje nalazi svoj odraz u svim suautorskim dijelovima.

Radeći Hrvatski pravopis zajednički, često smo se našli u priličnim teškoćama jer smo morali donijeti odluke i u onim pitanjima koja nisu bila teoretski domišljena, a različiti su ih priručnici različito normirali. Tako je i s dvojstvom u upotrebi glasova č i ć u onim riječima u kojima postoji razložno kolebanje. A razložno je kolebanje — za razliku od bezrazložnoga koje potječe iz nepoznavanja jezika ili njegove norme — kad ne možemo jednostavno reći da je što pogriješkom jer ga nalazimo i u onih govornika i pisaca koji inače dobro razlikuju ta dva glasa, a zbog toga i u opisnim i u normativnim jezičnim priručnicima. Zato u takvim slučajevima valja temeljitim razmatranjima tražiti pouzdanija rješenja.

Problemi

2. Rješavajući dio tih pitanja u pripremi Hrvatskoga pravopisa, napisao sam bez posebnoga potankoga proučavanja ovo:

»Neke se riječi govore i pišu sa č i ć jer se mogu objasniti dvjema osnovama ili dvama sufiksima.

To su riječi *kračina*, *pličina* i *kračina*, *pličina* jer te imenice podjednako mogu biti izvedene od komparativa *kraći*, *plići* i od osnova pridjeva *kratak*, *plitak* (*kratk+ina* > *kráčina* > *kračina*, *plitk+ina* > *plitčina* > *pličina*).

Sa č i ć javljaju se imenice *bolešćurina*, *košćurina*, *mašćurina* i *bolešćurina*, *košćurina*, *mašćurina* i pridjevi *košćat*, *košćat* pa se mogu smatrati izvedenicama sufiksima *-jurina* i *-ćurina*, *-jat* i *-ćat*. Isto se tako govori i piše *jednoć* i *jednoć*, *nekoć* i *nekoć*, *ljutić* i *ljutić* (biljka), *teklič* i *teklič*, *teferić* i *teferić*, ali u novije vrijeme prevladavaju likovi sa ć.«¹

Tomu se može prigovoriti, načelno da dvojakosti u normativnim priručnicima nisu poželjne i da ih treba izbjegavati ako je ikako moguće, i konkretno pojedinim kategorijama među njima.

Pličina i kračina

3. Objašnjenju *pličina/pličina*, *kračina/kračina* prigovoreno je riječima:

»Neće biti točna ni tvrdnja da imenice *pličina* i *kračina* mogu biti izvedene i od komparativa pa glasiti i *pličina* odnosno *kračina* (32) jer bi se onda, barem u pojedinim regionalnim govorima ili u supstandardu, moralo moći sresti i **nižina*, **višina*, **žućina*, **bližina*, **bržina*, **boljina*, **crnjina*, **bjelinja* i sl., a očito je da se ne susreće. Osim toga, tu se nije vodilo računa o »semasiologijskoj nemogućnosti« (kako bi rekao Ivšić), tj. o nemogućnosti da se značenje tih riječi opiše značenjem komparativa: *pličina/pličina* nije 'svojstvo onoga što je pliće', nego 'svojstvo onoga što je plitko'. Da je to tako, vidi se i po onim imenicama koje doista jesu načinjene od komparativa, kao što su npr. *većina* ili *manjina*, jer one imaju i komparativno značenje. Međutim, imenice *pličina/pličina* i *kračina/kračina* očito ne idu u tip *većina*, nego u tip *veličina*. Sve to ipak ne znači kako ja mislim da se likovi tipa *pličina* nisu smjeli dopustiti (postoje naime i druga, znatno uvjerljivija objašnjenja njihova postanka).«²

4. Navedeni dio iz Hrvatskoga pravopisa o tome pisan je prema podacima u drugim priručnicima i prema procjeni tih mogućnosti. Kad je problem postavljen, treba ga tako proučiti da bismo dobili što pouzdaniji odgovor i s većom sigurnosti odredili normu.

Riječ je o imenicama izvedenim sufiksom *-ina* od osnova netvorbenih pridjeva. Takvih izvedenica ima četiri tipa:

1 Hrvatski pravopis, Zagreb, 1994., str. 32.

2 Ivo Pranjković, *Pravopis koji zbunjuje*, Republika, 5–6/1995., str. 186. i u njegovoj knjizi *Jezi-koslovna sporenja*, Zagreb, 1997.

a. Tvorenice od pune osnove pozitivna sa značenjem pozitivna: *gorčina, jačina, tišina...*, od *gorak, gork-a, jak, tih...*

b. Tvorenice od skraćene osnove pozitivna sa značenjem pozitivna: *dubina, visina, širina, žestina...* od *dubok, visok, širok i žestok...*

c. Tvorenice od komparativne osnove sa značenjem komparativa: *manjina, većina*, od *manji, veći*.

d. Tvorenice od komparativne osnove sa značenjem pozitivna.

No taj je tip sporan pa tek valja odgovoriti ima li takvih tvorenica koje nisu sporne.

5. Za imenicu *dužina* može se reći da u osnovi ima komparativ *duži*, ali kako zbog palatalizacije od *dug+ina* opet dobivamo *dužina*, to ju ne možemo uzeti kao dokaz. Međutim njezina istoznačnica *duljina* jasno pokazuje komparativnu osnovu, a znači isto što i *dužina* jer ne znači dulji dio, nego osobinu da je što dugo.³ Isto je i s imenicom *daljina*. Slaba je strana tih dviju imenica što bi se komparativna osnova mogla pobijati tvrdnjom da su te imenice izvedene od imenica *dulj* i *dalj*, iako bi takvo tumačenje bilo nategnuto.

6. No imamo i boljih primjera. Uz imenicu *dubina* dovoljno je potvrđena u istome značenju i imenica *dublina*, a u AR se jasno kaže da je izvedena od komparativa *dublji*. Tomu se može prigovoriti da *dublina* nema čistu općeknjiževnu upotrebu, ona je slabiji dio u istoznačnome paru.⁴ No kako nije sporna književnojezična razina takvih imenica, nego ima li ih uopće, to bi imenica *dublina* bila dovoljan dokaz za komparativnu osnovu s pozitivnim značenjem, pogotovu što ona ima višu razinu od regionalnoga govora i supstandarda.⁵ Imenica *debljina* još je bolji primjer. Njoj nema nikakva prigovora: ni morfološkoga, ni semantičkoga ni vrijednosnoga, ima komparativnu osnovu, a nema značenje komparativa.⁶

7. Kad se dakle promatraju sve imenice tvorene sufiksom *-ina*, a ne posebno odabrane, onda se može reći da ima i takvih koje se tvore od komparativne osnove, a nemaju komparativno značenje. Zato imenice tipa *kračina* i *pličina* ne samo da su moguće nego su i potvrđene. Takvo neslaganje u tvorbi riječi nije neobično ni u drugim kategorijama. Od skraćene osnove *pličina* i *kračina* ne mogu biti tvorene jer ispred *-ina* nema jotacije. To jasno pokazuje da osporavanje likova *pličina* i *kračina* s tvorbenoga i značenjskoga gledišta nije opravdano.

8. Pa ipak, možemo se zapitati ne bismo li za normativne priručnike mogli normirati samo jedne ili im bar dati prednost. Da imaju podjednaki broj potvrda iz priručnika i prakse, morali bismo ostaviti dvojakost, ali kako izrazito prevladavaju potvrde za *kračina* i *pličina*, a *kračina* i *pličina* pojavljuju se samo iznimno, mislim da prvima možemo dati izrazitu prednost bez ikakva kolebanja.

3 Što su imenicama *duljina* i *dužina* u matematskome nazivlju razgraničena značenja, to nimalo ne utječe na ovo raspravljanje.

4 Benešić u Hrvatsko-poljskome rječniku *dubljinu* upućuje na *dubinu*.

5 Obje su riječi zabilježene sa značenjem 'die Tiefe' u dodatku Danici 1835., str. 4., *dublina* je dobro potvrđena u AR, zatim je nalazimo u Luke Ilića, u Viencu 1871., u V. Dvornikovića, J. Leskovara, E. Kumičića, A. Kovačića, A. Kostelića, D. Tadijanovića.

6 U RMH *debljina* je definirana ovako: »stanje i osobina onoga što je debelo«.

Plićak/pličak

9. Dvojakost *plićak/pličak* sličan je problem. U Tvorbi riječi napisao sam da je *plićak* od skraćene osnove, a *pličak* od neskrraćene (§ 311.). Taj je zaključak izveden na temelju potvrda koje su se našle u gradi⁷ i u opisnome se djelu mora izreći. Drugo je što ćemo odabrati za normativno djelo. Opet možemo primijeniti prethodno pravilo. Imenice *plićak* i *pličak* postoje u hrvatskome književnome jeziku, obje imaju tvorbenu opravdanje, međutim prva je obilno potvrđena, a drugu od pregledanih priručnika nalazimo samo u navedenim rječnicima, a u AR samo s jednom potvrdom i zato je razumljivo što Hrvatski prapovis ima samo *pličak*.

Imenice tipa bolešćurina/boleščurina

10. Imenice *bolešćurina*, *košćurina*, *mašćurina* i *boleščurina*, *koščurina*, *maščurina* rijetke su po upotrebi. Osim što su zabilježene u rječnicima, imenicu *bolešćurina* nalazimo u Ilije Ujevića i Ivana Raosa (2x), *košćurina* u J. Turića i iz Poljica, *maščurina* iz Poljica, *boleščurina* u V. Desnice, *koščurina* u J. Bogdanovića, a za *maščurina* i nije se našla hrvatska upotrebna potvrda. Ipak na temelju tih potvrda moramo uzeti u obzir da su izvedene sufiksima *-jurina* i *-ćurina*. Oba su zabilježena u Tvorbi riječi. Po jotacijskim pravilima lako dobivamo *bolešćurina*, *koščurina* i *maščurina*, iako te imenice nisu tipične za taj sufiks. Teže je prihvatiti sufiks *-ćurina* jer je potvrđen samo u tima trima imenicama, ali je ipak dovoljno da im moramo priznati književni status, a nedovoljno da nademo pouzdan kriterij po kojem bismo mogli jednoznačno odrediti koje bi izvedenice trebale imati normativnu prednost. To je kolebanje još jasnije ako imamo na umu da i skup *šč* od **skj* daje *šč*, npr. *triješće*, *liješće*, *iskati*, *ištem*, *iščem*. Za imenice izvedene sufiksom *-ćina* Maretić u Gramatici daje pravilo: »Katkad se pored onoga *št*, koje je postalo od *šč*, nalazi i *šč*.«⁸ Po tome ćemo razumjeti da uz imenicu *boleščina* — od *bolest+ćina* > *bolesćina* > *boleščina*, inače rijetku u hrvatskome jeziku — imamo i imenice *boleščina* i *boleština*. Da nije spomenute pojave, ne bismo lik *boleština* nikako mogli protumačiti sufiksom *-ina* jer ispred njega nema jotacije, a bez nje bi ostalo nejasno *š* u *boleština*. Drugo je što je ta pojava relativno rijetka, a ni riječi s takvim promjenama nisu baš česte. Kad se oba razloga uzmu u obzir, to što i *boleščurina* i *bolest+jurina* daje *bolešćurina*, mogle bi imati prednost *bolešćurina*, *koščurina* i *maščurina*, ali je teško reći da je to dovoljan razlog i zato je najbolje da ostane dvojestvo dok obilnija praksa ili tvorba novih takvih imenica ne da prednost jednomu tipu.

7 AR ima samo *pličak* i pod tom natuknicom za *plićak* kaže da nije pouzdano, ali sam *pličak* od ostalih djela našao samo još u Benešićevu Hrvatsko-poljskome rječniku i u Dapčevu Tehničkome rječniku, 2. dio, Zagreb, s. v. *pličina*.

8 Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Zagreb, 1932., str. 78.

Moram reći da u ta razmatranja nisam uzeo u obzir činjenicu da se u mnogim hrvatskim govorima u pojedinim dijalektima i cijelim dijalektima skup *št* kad je postao od *sk* ili *st*, mijenja u *šč*: *ščap*, *prišč*, *daščica*, *ščeta*, *vriščat*. To ovu problematiku u cjelini čini složenijom, ali unatoč tomu navedeni bi problemi ostali isti.

Pridjev *koščat/košćat* i imenica *koščica/košćica*

11. Sličan je problem i u pridjevu *koščat/košćat*, u toliko teži što nema mnogo analogija na koje bismo se mogli osloniti, a nema ni drugih pridjeva izvedenih sufiksom *-ćat*. No kad je odnos morfema jasan, kao i u drugih pojedinačnih primjera, npr. *-čaga* u *rupčaga*, *-erda* u *ručerda*, moramo priznati tvorbenost i sufiksu *-ćat*. Odmah se može zapitati zašto ne i sufiksu *-ćat*. Kad bismo imali takvu pojavu samo u tome pridjevu, jedva da bi nam i preostalo što drugo. Međutim ako to promatramo u cjelini jezičnih pojava, onda nam je to kolebanje razumljivo po navedenom Maretićevu pravilu.

Sad opet dolazi normativno pitanje: *koščat* ili *košćat*? U Jezičnom savjetniku S. Pavešića i suautora piše jasno:

»**koščat** nije dobro; treba: *koščat* (prema *koščica* i *koščan*).«

S obzirom na sve izloženo autori Jezičnoga savjetnika primijenili su nedovoljno opravdan kriterij, a ujedno su zanemarili i činjenicu da je lik *koščat* dovoljno potvrđen u hrvatskih pisaca: E. Kumičića, V. Cara Emina, J. Draženovića, A. Nametka, J. Polića Kamova, D. Parčića i dr. Zbog toga je u Hrvatskome pravopisu zabilježeno *koščat* i *košćat*.

12. Zbog činjenice da su potvrđeni i opravdani likovi *koščica* i *košćica*, oni su dani kao norma i u Hrvatskome pravopisu. Navedenom ocjenom pridjeva *koščat* u Jezičnome savjetniku dovedena u pitanje pravilnost lika *košćica* iako nije jasno s kojega gledišta. Naime, kad Maretić na drugome mjestu govori o spomenutom pravilu, navodi, među ostalim, i riječ *košćica* koja može imati i lik *koštica*,⁹ a onda može i lik *košćica*. On je uz to dovoljno potvrđen da moramo reći da je i književno prihvatljiv. Što su se likovi *koščica/košćica* s jedne strane i *koštica* s druge strane uglavnom razjednačili tako da *koščica/košćica* znači malu kost, a *koštica* koštasti dio u plodu biljaka, to je druga pojava, razjednačiva-nje višeznačnih likova, kao već spomenuta razlika *duljina-dužina* u matemati-ci.

Imenice na *-ić* i *-ić*

13. U rječniku Hrvatskoga pravopisa unatoč navedenom tekstu u pravilima prilozi *jednoć* i *nekoć* zabilježeni su samo u tim likovima, i tako može ostati. Problem je što su imenice normirane dvojako: *ljutić* i *ljutić*, *teklič* i *teklič*, *teferić* i *teferić*. To je zato što se tu ukrštaju dva načela: težnja da se sačuva starije

9 N. dj., str. 77.

stanje i pojava da se starije imenice sa završnim *-ič* rado gube ili se *-ič* zamjenjuje sa *-ić*, pogotovu ako su prilično rijetke po upotrebi, a te jesu, bar u općeknjiževnoj upotrebi. Imenice *ljutić* i *teklić* izvedene su neplodnim sufiksom, obje na tvorbenome rubu, a nasuprot sebi imaju velik broj imenica izvedenih veoma plodnim sufiksom *-ić*. Da plodna i brojna kategorija djeluje na slabo plodnu i relativno rijetku upotrebu, to je dovoljno poznato. Stoga nije čudo da su te imenice zabilježene u rječnicima pa i u normativnim priručnicima i sa *č* i sa *ć* i da normativna odluka ne može imati uporište u čvrstoj tradiciji. Zbog izrazite težnje prvih dviju prema *-ić*, likovi *ljutić* i *teklić* mogu imati prednost. Druga je danas česta riječ u hrvatskome vojnome nazivlju umjesto tudice *kurir*, i to upravo u liku *teklić*.

Drugačije je s likovima *teferič/teferić*. Oni su kolebanje u rijetkoj tudici kojoj će uvijek trebati tumačenje, a tamo gdje se upotrebljavaju, običnije je *teferić* pa tomu liku treba dati prednost. U prilog tomu idu i izvedenice *teferičiti*, *teferičenje*, *teferički* u kojima nema kolebanja. Analogiju imamo i u *čerpič*, koja je normirana samo tako.

14. Ovdje treba spomenuti *vratič* i *povratič* (nazivi za biljke) jer se javljaju i u likovima *vratić* i *povratić*, prva možda i češće nego *vratič*, a ipak su u Hrvatskome pravopisu normirane samo sa *č*. Za prvu je to učinjeno zbog razlikovnosti s *vratić* 'mali vrat', obje su se po abecedi u rječniku našle jedna iza druge pa je to očito, a razlikovnost je važan kriterij u normiranju. Zbog dosljednosti s *vratič* normirana je i *povratič*, a kako ima veći broj istoznačnica i bliskoznačnica, upućena je na *buhač*. Budući da semantička strana tih riječi pripada terminologu biljnoga nazivlja, zapitao sam dr. Ivana Šugara i on kaže da je *vratič* naziv za cijeli rod *Tanacetum*, *povratič* je *Tanacetum parthenium*, a *buhač* je *Tanacetum cinerariifolium* ili *cinerariaefolium*, što znači da iza *povratič* treba brisati uputu na *buhač*.

Etnik i ktetik od imenice Baška

15. U svima su pravopisima normativno određeni likovi *Baščanin*, *Baščanka* i *baščanski*, a u Hrvatski su se pravopis morali uvesti i likovi *Bašćanin*, *Bašćanka* i *bašćanski* jer je dosadašnja kodifikacijska norma ozbiljno narušena na visokoj književnoj razini.¹⁰ Kako *šč* i nije imalo čvrsto teoretsko uporište — pri određivanju prijašnje norme zaboravljeno je da *skj*, *škj* ne daju samo *šč* nego i *šč* — to smo morali dopustiti dvostrukost iako sam i ja nekad bio za *šč* zbog jake tradicije, osobito u svezi s čestim nazivom *Baščanska ploča*.¹¹ Tekstovi u spomenutom zborniku pokazuju da je od početka bilo kolebanja.

10 Zbornik radova s naslovom *Baščanska ploča* u izdanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Povijesnoga društva otoka Krka i Povijesnoga društva Rijeka, a u zborniku veliko kolebanje, često i u istih autora, ali vjerojatno nije zbog nemara. *Baščanski* je prvi normirao D. Boranić u Hrvatskome pravopisu, 6. izdanje, Zagreb, 1915. Da je normirao *baščanski*, a mogao je, problema ne bi bilo.

11 Usp. V. Dorčić, *Baščanski ili bašćanski?*, Jezik, XXII, Zagreb, 1974., str. 2. i 3., S. Babić, *Razlozi za baščanski i bašćanski*, isto, str. 4.

16. Nisu to svi primjeri u razloznome kolebanju riječi sa č i ć jer nije obuhvaćeno nekoliko pojedinačnih riječi, *damaščanski/damaščanski/damaštanski, Plaščanin/Plaščanin, prčast/prćast* i dr., a i cijela jedna kategorija, preuzimanje kajkavskih riječi u književni jezik, jer bi bilo previše da se u ovome članku upuštamo i u to. O posljednjoj je kategoriji podosta raspravljano, ali bi trebalo još jer problem nije do kraja riješen.¹²

Zaključak

17. Kao zaključak može se reći da je i najrazličitije jezične pojave lako ili bar lakše opisati nego na temelju njih, ma koliko opis bio iscrpan, donijeti normativnu odluku kad su posrijedi kolebanja malobrojnih kategorija ili pojedinačnih primjera za koje možemo reći da su na rubu sustava. Imamo dvije mogućnosti: ostaviti dvojestvo pa prepustiti da upotreba razriješi problem ili donijeti jednoznačnu normativnu odluku. U oba slučaja mogu se očekivati osporavanja, u prvom što je ostavljena dvojakost, u drugom što je jednim dijelom odluka ipak subjektivna. Jednoznačna bi se odluka mogla donijeti samo dogovornom normativnom odlukom, ako bi se dogovor mogao postići.

Normative vacillations in the use of the sounds č and ć

The author first discusses the reasons for those situations in the Croatian literary language in which both the sounds č and ć can be used in the same words, without change of meaning. Such duplicities are not well-accepted in literary language, even less so in normative reference books. The author shows how these phenomena can be relatively easily described but it is difficult to prescribe a norm which would not be disputed.

12 Lj. Jonke, *Grmoščica, Laščina, Medveščak, Peščenicica ili Grmoščica, Laščina, Medveščak, Peščenicica?*, Jezik V, Zagreb, 1956., str. 30.–31., S. Babić, *Kajkavsko č u književnom jeziku*, Jezik, XXII, Zagreb, 1975., str. 65.–72., isti, *Medveščak i Peščenicica kao pravopisni problem*, Vjesnik, 6. 6. 1993., str. 22. i u knjizi *Hrvatski jučer i danas*, Zagreb, 1995., str. 157.–159. Da je to problem i danas, vidi se iz polemike Lj. Klabučara i S. Babića u 42. i 43. godištu Jezika i po tome što se pri današnjim promjenama imena mjesta ne poštuje norma postignuta u posljednjih sto pedeset godina, kako pokazuje npr. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj, NN, 68/98, str. 1532.